

AHMET CEVDET PAŞA'NIN TARİHÇİLİĞİ

Şefiattin SEVERCAN*

HAYATI VE ESERLERİ :

Ahmet Cevdet Paşa Lofça (şimdi Loveç Bulgaristan'da Plevne'nin güneyinde)'da 1822'de doğmuştur. İlk bilgilerini memleketinde elde etmiş öğrenimini devam ettirmek için İstanbul'a gelmiş ve kısa sürede bir takım bilimlerde derinleşmiştir. Sonra müderris tayin edilerek Mârif'e girmiş ve Öğretmen okuluna müdür olmuştur.

Kırım seferi sırasında Sultan Abdülmecid onu herkesin anlayacağı bir üslupta, Küçük Kaynarca anlaşmasından Yeniçerilerin imhasına kadar (1774-1826) bir Osmanlı tarihi yazmağa memur etmiştir. Bir yıl sonra bu eserin ilk üç cildini sultan'a sununca ödül olarak 1885'de vakanüvislik vazifesi kendisine verilmiştir. Sonraki parlak meslek hayatında sırasıyla Halep, Bursa, Maraş, Yanya ve sonra da iki defa Suriye Valisi, üç defa Maarif, iki kere Adliye birer defada Dahiliye ve Ticaret nazırı ve hatta Şura-i Devlet Reis vekili olmuştur. Emekli olduktan sonra Bebek'teki köşkünde yaşamış ve kısa bir hastalıktan sonra 1895 yılının 25 Mayısında ölmüştür.

1. Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihçilik değeri her şeyden önce «Vekâi-Devlet-i Aliyye» veya kısaca «Tarih» adı verilen 12 ciltlik eserine dayanır. Birçok eseri olup önemlileri şunlardır.

2. — Kısâs-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülefâ
3. — Hulâsa-i Te'lifi'l-Kurân
4. — Maruzât
5. — Tezâkir (Tezkire-i Cevdet)
6. — Takvimü'l Edvâr

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arş. Gör.

7. — Mukaddime-i İbni Haldun'un 1. kitabının 6. faslının tercümesi
8. — Kırım ve Kafkas tarihçesi
9. — Belagat-ı Osmaniyye
- 10 — Beyanü'l - Unvân

TARİHÇİLİĞİ :

1 — Tarih Felsefesi :

Cevdet Paşa'ya göre tarih, «hali aydınlatan mazidir» (1) yani, tarih sadece vakaların biçimsel olarak sıralanmasının ilmi değildir. Tarih, içtimai hadiselerin sebeplerini de araştırmalıdır ki ha'i aydınlatabilsin.

Gerçeği inceleyen (pragmatik yani şeni tarihçi) Cevdet Paşa Osmanlı devletinin buhranlı bir döneminde yaşayan bir devlet adamıdır. Çağını anlamaya çalışır. Çünkü bütün gayreti Devlet'i Aliyye'yi girdiği zeval sürecinden kurtarmaya yöneliktir. Bu bitmeyen gayreti, o'nun olaylara bakışında, onları değerlendirmesinde en büyük paya sahip olurken Paşa'nın tarihini ve tarihçiliğini de daha değerli kılmıştır. O'nun eseri «tarih sahasında devrine kadar rastlanmayan bir tarih anlayışının ifadesi» (2) olabilmıştır. Çünkü Paşa'nın tarihten beklediği selefi olan vakanüvislerin tarihlerinde bulduğundan çok fazladır. Zira O'na göre «Tarihten beklenen yalnız bir maddenin falan tarihte vukuunu bilmek değildir.» «Tarihten amaç olayların doğruluk ve yanlışlığını ve gerçek sebeplerini öğrenmek ve bunlardan ders almaktır.» Cevdet Paşa burada şöyle der: «Her sureti tecrübeye bir insanın ömrü ve bir asrın tecrübesi yeterli olmadığından arif olanlar, «Mutlu kişi başkasının tecrübesinden ibret alandır. hadisi ışığında her şeyi kendi nefsinde tecrübeye kalkışmayarak diğerlerinden ibret ve nasihat alırlar. İdareciler de tarih ilminden kendi şahsi faydalanmalarının dışında devlet idaresinde de müstefid olurlar. Vatan ve memleketini seven ve devlet ve milletin bekasını isteyenler kendi asırlarının olaylarını ve haberlerini zabt ile gelecek nesillere yadigâr bırakırlar. İnsanda geçmiş ve geleceğe vâkıf olmaya ve belki ezel ve ebed sırlarını bilmeye bir tabii meyil vardır. Bundan dolayı insanlığın bu ilme olan ihtiyacı açıktır. Devletlerin nizamlarını korumaları tarih ilmi ile mümkündür. Geçmiş devlet idarecilerinin usullerinin hale tatbikinde büyük faydalar olduğu anlaşıldığından bazı ilim adamları Tarih ilmini öğrenme ve öğretmenin vacip derecesinde olduğunu söylemişlerdir.» (3).

Görülüyor ki C. Paşa, tarihi bir yandan içtimâileştirirken diğ-
ger yandan da devletin yaşayabilmesi için bu ilmin ne kadar vaz-
geçilmez olduğunu göstermektedir. «Devlet adamları ortaya çı-
kan değişiklikleri incelemek ve devletin mevcut ihtiyaçlarını ve
zamanın ahkâmını tetkik ve muhakeme ederek idareyi ona uy-
durmak zorundadırlar. Bu amaca erişmenin yollarından biri ve
belki en kestirmesi, bendesi oldukları devletin bir yandan kadim
kanunları ile mazideki tavırlarını, bir yandan da vuku bulan de-
ğişiklikleri bilmektir.» (4).

Cevdet Paşa, tarih felsefesini oluştururken İbn-i Haldun gi-
bi düşünür. İbn-i Haldun'daki «Sünnetullah» diyebileceğimiz
anlayışı «Tanrının irâdesi» olarak ifade eder. Paşa'ya göre «tari-
hin akışı «Tanrının iradesine» bağlıdır. İrade-i ilâhiye esrarına
nüfuz etmek kaabil olmayan bir ilk sebep, bir «İllet-i uladır.»
Ama tarihi hadiseler belli bir nizam ve teselsül, yani muayyeniyet
içerisinde gelişir. Adet-i İlahiye, bütün olayları tabii sebeplere
rapt ve isnad etmek üzere caridir. Bu sebepleri ortaya çıkarmak
ta fenni-i tarihin vazifesidir.» (5).

«Mucib sebepler gösterilmeden, sadece olayların hikayesin-
den «hakikat-ı hal» anlaşılmaz. Olaylar bir günde ortaya çıkmaz,
onları geçen asırlardan hazırlayan sebepleri bulup aydınlatmak
lazım gelir.» (6).

İbn-i Haldun'un ısrarla üzerinde durduğu olaylardaki sebep-
sonuç ilişkisini C. Paşa'da da buluyoruz. «Bir asrın vukuatı, ge-
çen asırların hazırladığı illetler ve sebepler zincirinin eseri ve ne-
ticesi olduğundan yazılacak tarihi vekayii ne gibi sebeplerin ese-
ri olduğunun bilinmesi gerekir.» (7).

Cevdet Paşa, yanlış hükümlere varmamak için bütün vesî-
kaları toplar, bütün şahitleri dinler. Anlatılanları aklın süzgecin-
den geçirir. Bu itibarla «Tarih-i Cevdet bir abide-i Tahkiktir» de-
nilebilir (8).

C. Paşa, bir çok noktalarda kuru vaka yazarlığını bir tarafa
bırakarak, olayların ardındaki sosyal ve ekonomik sebepleri araş-
tırmaya koyulur. Böylece bir tarih felsefesi yaratmaya çabalar.
Yer yer bu felsefi görüşte çok derinlere vardığı dikkati çeker.
Devletlerin doğuş, yükseliş ve çöküşlerini kaçınılmaz birer olay
olarak alır, ekonomik hadiselerin etkilerini ve tarihi yapan şahsi-

yetlerin önemli hatalarından doğan akibetleri inceler. Meselâ: Osmanlı tarihinin kaderini değiştiren bir noktaya parmak basar. Fütuha'tın, Türkçe konuşan bölgelere yönelmesi gerekirken, yabancı ırkların oturduğu Avrupa kıtasına yayılmasını şiddetle tenkit eder. Zamanının geleceğine göre, padişahları açıkça suçlamazsa da birinci sınıf devlet adamlarının kusurlarını inceden inceye araştırır. Çeşitli kaynakları karşılaştırarak objektiviteye ulaşmak için çaba harcamakla öteki vakanüvislerden ayrılır (9).

Görülüyor ki Cevdet Paşa, tarih felsefesi bakımından bir çok noktada İbn-i Haldun gibi düşünüyor. Mukaddimenin O'nun tenkidçi zekâsını, görüş ufkunu açan ana kaynaklardan biri olduğu şüphesizdir. Ama Paşa'ya yalnız İbn-i Halduncu demek doğru olurmu? Bu soruya Cevdet Paşa'nın devlet ve cemiyet görüşünü doktora tezi yapan Ümid Meriç, hâyır cevabını verir: Ancak şunlar da dipnotta nakletme gereğini duyar. «Fındıkoğlu, Türk müverrihleri içinde İbn-i Haldun ile fikren ve fiilen alakadar olmak itibâriyle en ziyade Cevdet Paşa üzerinde tevakkuf etmek icab eder» diyor. Bir başka yerde de şunları ilave ediyor: A. Cevdet Paşa'nın İbn-i Haldunizmi tarihin tarifi, asabiyet ve tavırlar nazariyesi gibi noktalarda nazari surette görüldüğü gibi, (onda) tarihi hadiselerin izahına da tatbik edilmiş bir İbn-i Haldunculuk müşahede olunmaktadır.» (10).

Cevdet Paşa İbn-i Haldun hakkında ki hükmünü mukaddime tercümesinin başlarında şöyle ifade eder: «İbn-i Haldun her işittiğini kâğıda döken ve tarih kitaplarını bir takım hurafelerle dolduran tarihçileri tenkid eder ve rivayetlerin doğrusunu yanlışından ayırmakta tek ölçü tanır; Naklolunan bir maddenin imkanı ve istihalesilini temyiz ve tasdik etmek.» ... «Nev'i. beşerin içtimâi mülabesesiyle arızolan ahval zabt edilip anlaşılmadan vuzuha varmak imkansızdır. Abdurrahman bin Haldun nam allame-i zü-fünun bu inceliği anlayıp medeniyete arız olan ahvalı altı bölüme ircâ ederek bağımsız bir ilim kurmuştur. Kendi icadı olan - bu fenn-i müstakil, tarih için, bir mihenk-i sahihü'l ayardır. (11).

C. Paşa İbn-i Haldun hakkında ki görüşlerini böyle ifadelendirirken kendisini O'nun takipçisi olarak görmediğini, ayrıca bir çığır açtığı kanaatinde olduğunu görüyoruz. «Acizleri Devlet-i Aliyye tarihinin bir küçük kısmını tahrir ile vâdi-i tarihte açmış olduğum bir küçük çığırın ileride reh-revan-ı fazl-u kemâlin him-